

# Inhoud

Verdorven ziel of slachtoffer?	13
1 Een schitterende bruiloft	19
2 Wespennest	27
3 Jeugd	37
4 Aan het hof in Dresden	45
5 De prins	53
6 Breda	72
7 De zwakste schakel	86
8 Cruciale contacten	98
9 Van nature wat meer tot woede geneigd	110
10 ‘Heftig en onophoudelijk klagen’	121
11 Geuzenvirus	128
12 Sober Dillenburg	137
13 Keulen	152
14 Strijd om geld	162
15 Een nieuw plan	176
16 Gevangen	187
17 Een merkwaardig bondgenootschap	194
18 Gebiecht bij de duivel	204
19 Met één been in het graf	210
20 Hoop	215
21 Wantrouwen	225
22 Een eerbare vorstin	235
23 Dubbelspel	240
24 Satan	249
25 Onschuld	262

26	Eenzame opsluiting	269
27	Vlucht	278
28	Beilstein	283
29	Troosteloze omstandigheden	289
30	Machteloos	297
31	Het Franse nonnetje	303
32	Weg uit Beilstein	310
33	Het einde	324
34	Mededogen	330
	Epiloog	335

	Dankwoord	341
	Verantwoording	343
	Noten	345
	Bibliografie	397
	Literatuur	403
	Illustratieverantwoording	411
	Namenregister	413

HEILIGE ROOMSE RIJK DER DUITSE NATIE (UITSNEDE);  
CA. 1555





HERTOGDOM VAN  
POMMEREN, WOLGAST

HERTOGDOM  
MECKLENBURG

AARTSBISSCHOP-  
DOM BREMEN

Bremen

KEURVORSTENDOM BRANDENBURG

Berlijn

HERTOGDOM  
BRUNSWIJK-  
LÜNEBURG

Kassel

LANDGRAAFSCHAP  
HESSEN

Marburg

Frankfurt

HERTOGDOM  
SAKSEN

Zeitz

Leipzig

KEURVORSTENDOM  
SAKSEN

LAUSITZ

Dresden

KONINKRIJK  
BOHEMEN

HERTOGDOM  
WÜRTTEMBERG

# Verdorven ziel of slachtoffer?

‘De waarheid is smerig en smoezelig, en je vindt haar alleen in de opeenstapeling van stoffige en geknakte feiten in de kelders en riolen van de menselijke geest. Geschiedenis is wat mensen voor je proberen te verbergen, niet wat ze willen laten zien.’

– Hilary Mantel, *Giving Up the Ghost*.

11 augustus 2015. De archivaris van het Koninklijk Huisarchief in Den Haag komt de studiezaal binnen. ‘Met welke stukken wil je beginnen?’ vraagt ze. ‘Ik kan niet alles tegelijk brengen. Het is nogal veel.’ Gewoon maar beginnen met de eerste nummers dan, getiteld ‘Correspondentie Anna van Saksen’. Als de archivaris even later het kleine kamertje binnenkomt, draagt ze twee zichtbaar zware ordnerdozen, met daarbovenop twee ingebonden dikke banden. Een van die banden blijkt een deel van de correspondentie te bevatten tussen Anna van Saksen en Jan van Nassau, de broer van Anna’s echtgenoot Willem van Oranje, uit de jaren 1571-1572. De andere band bevat de briefwisseling tussen Anna en Jacob Schwartz, een raadsheer van Jan van Nassau, uit dezelfde periode.

Het is niet vreemd dat juist uit deze tijd zoveel brieven zijn overgeleverd. Begin 1571 nam Anna’s leven een tragische wending: ze werd gevangengezet te Siegen op verdenking van overspel met de jurist Jan Rubens, de vader van de schilder Peter Paul Rubens. Het eens zo veelbelovende huwelijk tussen de rijke, jonge hertogin uit Duitsland en de invloedrijke prins Willem van Oranje was uitgelopen op een fiasco. Oranje verstootte haar. An-

na bleef tot haar dood, jaren later, een gevangene. Ze verloor uiteindelijk haar verstand en stierf in een dichtgemetselde kamer in haar voorouderlijke slot in Dresden.

De ene brief na de andere schreef Anna in de eerste periode van haar gevangenschap vanuit het Nassause Siegen, brieven die door Schwartz en Jan van Nassau keurig en min of meer op chronologische volgorde werden ingebonden, samen met hun antwoorden en andere relevante documenten. Anna's brieven stonden vol plannen om haar vermeende minnaar Jan Rubens, die in Dillenburg gevangenzat, vrij te krijgen. Ze smeekte weg te mogen uit het land van haar gehate schoonfamilie, de Nassaus. In een steeds slordiger handschrift beweerde ze in toenemende wanhoop dat ze door toedoen van haar echtgenoot en diens broer Jan van Nassau in deze situatie terecht was gekomen.

Niet alleen in het Haagse Koninklijk Huisarchief liggen brieven van en over Anna van Saksen. In het Duitse Marburg bevindt zich de briefwisseling met Anna's familie van moederskant, de landgraven van Hessen. In het archief in Dresden bewaarde haar oom van vaderskant, keurvorst August van Saksen, alle correspondentie en documenten die met zijn schandalige nicht te maken hadden. Tientallen ordners en banden liggen verspreid over deze archieven, met in totaal meer dan duizend brieven en documenten die direct betrekking hebben op Anna van Saksen.

Naarmate de archiefstukken zich opstapelen, wordt steeds duidelijker hoeveel belangen er op het spel stonden. Kladversies van brieven vol doorhalingen, aanpassingen en toevoegingen tonen de zorgen en de hoofdbrekens die Anna haar verwanten kostte. Huwelijkscontracten van tientallen folia, instructies voor gezanten en dikke banden vol met schuldbrieven en kwitanties. Uit de stoffige pagina's klinken de stemmen op van de hoofdpersonen: de trotse en steeds wanhopiger stem van Anna, de afgemeten klank van haar oom en voogd, de keurvorst van Saksen, de stichtende woorden van haar andere oom, landgraaf Willem van Hessen, de met spreekwoorden doorspekte betogen van Jan van Nassau, en het afstandelijke geluid van Willem van Oranje. En onder

alles door voel en hoor je de drie belangrijkste onderstromen die de handelingen en gedachten van de betrokkenen beheersten: geld, godsdienst en dynastieke trots. Te midden van al die belangen diende Anna zich op de een of andere manier staande te houden.

Uit de brieven klinken twee compleet verschillende visies op de gebeurtenissen. Anna en Willem gaven elkaar de schuld van hun mislukte huwelijk en het tragische lot van Anna. Volgens Willem van Oranje maakte Anna hem met haar onbeheerste gedrag het leven onmogelijk, met als dieptepunt haar buitenechtelijke verhouding. Anna op haar beurt stelde dat ze zich van haar echtgenoot afwendde op het moment dat hij zijn ware aard liet zien. Ze was bedrogen door de Nassaus, beweerde ze uiteindelijk: ze had helemaal geen overspel gepleegd.

In de geschiedschrijving over Anna zijn grofweg dezelfde twee stromingen terug te vinden. Vooral negentiende-eeuwse vaderlandse historici kozen duidelijk partij voor Willem van Oranje, over wie de meesten van hen geen kwaad woord wensten te horen. Zij oordeelden genadeloos over Anna. R.C. Bakhuizen van den Brink schreef: 'Ons boezemt de jeugdige Vorstin, zonder zedelijkheid en zonder schoonheid die, door wereldsche ijdelheid verblind, voor onbevredigde eerzucht in dronkenschap en wellust vertrooijing zocht, een diepen weerzin in. (...) Groot is haar ongeluk, maar nimmer verdient zij te midden van haar ongeluk medelijden.' Bakhuizen van den Brink weigerde zich verder in Anna's leven te verdiepen: 'De wegen eener overspelige vrouw na te sporen, achten wij even onnut voor de geschiedenis als onstichtelijk voor onze lezers.'<sup>1</sup> Zelfs J.J. van der Horst, een katholieke historicus die zich afkeurend uitliet over het 'gewetenloos opportunisme' van Oranje, had geen goed woord over voor diens 'slachtoffer'. Anna was volgens hem simpelweg 'mismaakt van lichaam en bedorven van ziel'.<sup>2</sup> Ook Hans Kruse, de eerste die een serieuze en gedegen studie naar het huwelijk verrichtte, kwam uiteindelijk tot de slotsom dat Anna een zeer 'onvrouwelijk' en hatelijk karakter had.<sup>3</sup>

Aan de andere kant van het spectrum staan – veelal Duitse – historici die eerherstel eisen voor Anna. Volgens hen was zij het slachtoffer van een ingenieuze samenzwering van Oranje en zijn broer. De Nassaus wilden van Anna af omdat ze lastig was en omdat ze overbodig was geworden als schakel tussen haar eigen familie en de Nassau-dynastie. Willem van Oranje zou persoonlijk het ‘verraderlijke plan’ hebben bedacht om zich van Anna te verlossen door haar te beschuldigen van overspel met haar raadsheer Rubens.<sup>4</sup>

Zowel Anna’s voor- als haar tegenstanders vertonen de neiging een karikatuur van haar te maken: ze wordt afgeschilderd als het ultieme slachtoffer of als intens verdorven dader. De scheidslijn tussen de twee partijen volgt niet toevallig ook de landsgrens tussen Duitsland en Nederland. Het gebrek aan serieuze aandacht voor Oranjes tweede vrouw in Nederland is opvallend en heeft alles te maken met de heldenverering die de Vader des Vaderlands eeuwenlang ten deel is gevallen. Pas vrij recentelijk is ook in Nederland meer oog voor de tragiek van Anna’s situatie.<sup>5</sup>

Kan aan de hand van de enorme hoeveelheid overgeleverde brieven nu eindelijk Anna’s ware geschiedenis worden onthuld? Het probleem is dat brieven en andere archiefstukken verraderlijk zijn. Ze geven een beperkte blik op de werkelijkheid en weerspiegelen wat de afzender wil prijsgeven. De werking van het geheugen zelf speelt ook een rol. De neiging om achteraf een bepaalde lijn aan te brengen in gebeurtenissen, kan herinneringen veranderen. Brieven zijn doordrenkt van de tegenstrijdige belangen van de correspondenten. De afzenders van brieven speelden in op wat ze dachten dat de ontvanger wilde horen. Voor brieven golden bovendien strenge normen die bepaalden hoe mensen van hogere, gelijke of lagere rang aangesproken moesten worden, welke informatie werd gedeeld en op welke toon.<sup>6</sup> Al werden deze conventies – ook door Anna – vaak doorbroken en klonken in brieven regelmatig wanhoop, woede, razernij en manische hoop door, naar de ware bedoelingen van de schrijvers blijft het soms



gissen. Ook omdat emoties als boosheid regelmatig strategisch werden ingezet.<sup>7</sup>

Achter de brieven gaat een wereld schuil waar wij maar af en toe een glimp van opvangen: een wereld vol openlijke en heimelijke gesprekken, ruzies en onderhandelingen. Hoe die in het echt klonken, weten we niet. Als er al letterlijk verslag werd gedaan van een gesprek, is het nog maar de vraag of die conversatie echt zo verliep.

En dan rest nog de vraag wat er níét is overgeleverd. Veel brieven van en aan Anna zijn niet bewaard gebleven, dat is zeker. Welke documenten ontbreken, en waarom? Hebben ze de eeuwen simpelweg niet overleefd, liggen ze nog ergens onopgemerkt, of zijn er ook brieven bewust verdonkeremaand? Vlak na Anna's dood suggereerde haar oom, de landgraaf van Hessen, aan haar andere oom, de keurvorst van Saksen, dat het verstandig zou zijn hun briefwisseling over Anna te vernietigen.<sup>8</sup> Dat gebeurde uiteindelijk niet, maar het geeft wel aan dat men zich zorgen maakte over het beeld dat het nageslacht zich zou vormen van de gebeurtenissen. Dat Anna's vermeende overspel eeuwenlang voor het grote publiek verborgen is gebleven, is een teken dat het lukte de zaak lang te verhullen: de naam van Jan Rubens, de man met wie Anna overspel zou hebben gepleegd, kwam pas drieënhalve eeuw later boven water.

Zeggen dat dit boek de ware geschiedenis van Anna van Saksen vertelt, zou, met deze overwegingen in het achterhoofd, te stellig zijn. Historici zijn allang afgestapt van het idee dat het mogelijk is het verleden in al zijn complexiteit op te roepen, dat er zoiets bestaat als 'de' historische waarheid. Maar we moeten wel zo ver mogelijk proberen te komen. De honderden brieven die Anna schreef, geven een ongekend inzicht in haar leefwereld, ook al omdat ze zich lang niet altijd aan de formele eisen hield die golden voor briefschrijven. Door de inhoud en de toon van haar brieven en de mensen om haar heen te analyseren, tegenstrijdigheden weg te strepen en de verschillende belangen van de briefschrijvers in het achterhoofd te houden, kan uit de twee compleet

verschillende versies een levensverhaal worden gedistilleerd dat Anna's werkelijkheid veel dichter nadert dan tot dusver het geval was.

Waar geen twijfel over bestaat, is dat Anna tot op het allerlaatste ogenblik haar leven in eigen hand probeerde te houden. Haar strijd was het eeuwige gevecht dat mensen voeren om het beste van hun leven te maken, om de tegenslagen waar ze mee te kampen krijgen te overwinnen. Anna's pogingen richting te geven aan haar leven waren onlosmakelijk verbonden met haar afkomst als hooggeboren vorstin. Dat was haar houvast, terwijl ze dreigde gemengeld te worden tussen de belangen van haar echtgenoot en machtige verwanten.

Anna's leven was een zoektocht naar zeggenschap: over de godsdienst die ze uitoefende, over haar financiële onafhankelijkheid, over haar onrustige geest – en over haar hart. Daarbij overschreed ze steeds meer grenzen, bewust of onbewust. Juist omdat ze die grenzen bevocht, kan Anna's verhaal ook licht werpen op de positie van vrouwen van adel in de zestiende eeuw. Dit boek laat de tragische neergang zien van een rijke en felbegeerde prinses tot een vrouw die uiteindelijk alles werd ontnomen, maar die zich tot het laatste moment tegen haar lot verzette.